

บทที่ 2

ระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย

ระบบอุปถัมภ์ หมายถึง ลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมประเภทหนึ่ง ซึ่งผู้ที่มีความสัมพันธ์แต่ละฝ่ายมีบทบาท หน้าที่ และความคาดหวังต่อกันบางประการ ซึ่งเป็นที่รับรู้หรือยอมรับกันตามธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรมของสังคม (สนิท สมัครการ, 2532 : 25)

สังคมไทยสมัยก่อน ระบบอุปถัมภ์จะมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า เจ้าขุนมูลนาย กับ คำว่าบ่าวไพร่ เจมส์ ซี. สกอตต์ (James C. Scott) ได้ให้คำจำกัดความ ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างคนในสังคมที่มีฐานะบทบาทต่างกัน และอาจพิจารณาเป็นแบบหนึ่งของความสัมพันธ์ แบบ dyadic (ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 2 คน) ซึ่งเป็นความผูกพันของมิตรภาพแบบประโยชน์ใช้สอย ซึ่งคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสังคมสูงกว่า (ผู้อุปถัมภ์) จะใช้อิทธิพลและสิ่งที่ตนมีอยู่คุ้มครองให้ผลประโยชน์ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่างแก่ผู้ที่มีฐานะต่ำกว่า (ผู้รับอุปถัมภ์) ซึ่งก็ต้องตอบแทนด้วยการให้ความจงรักภักดีแบบช่วยเหลือตอบแทน ซึ่งทั้งนี้รวมทั้งการอุทิศตนรับใช้แก่ผู้อุปถัมภ์ (ฮ้างโน ธีรยุทธ บุญมี , 2532 : 199)

กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้เป็นการแลกเปลี่ยนการบริการแก่กัน แต่เป็นการบริการที่ต่างกัน การบริการที่ให้อาจมีคุณค่าตรงแก่ผู้ที่รับ (ถ้าผู้รับอุปถัมภ์จะให้เงินแก่ผู้อุปถัมภ์ อาจจะไม่มีความคุ้มค่าเท่ากับที่จะให้ความจงรักภักดี เช่นเดียวกันถ้าผู้อุปถัมภ์จะให้ความซื่อสัตย์ หรือจงรักภักดีกับผู้รับอุปถัมภ์ก็อาจจะไม่มีค่าเท่ากับการเกื้อกูลด้วยวัตถุ เป็นต้น)

การศึกษาโครงสร้างสังคม โดยใช้แนวคิดระบบอุปถัมภ์มาใช้ เริ่มจากการศึกษา ของ ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ ที่ศึกษา “สังคมไทยสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2416” แนวคิดนี้ได้ชี้ให้เห็นความจริงข้อหนึ่งว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการกำหนดสถานภาพของบุคคลลดหลั่นจากบนมาสู่ล่าง นั่นคือ สังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างที่เน้นความแตกต่างระหว่างฐานะตำแหน่ง ซึ่งได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์ที่มีฐานะตำแหน่งสูงกว่าและผู้รับอุปถัมภ์ที่มีฐานะต่ำกว่า ม.ร.ว.อดิน กล่าวว่า ระบบอุปถัมภ์เป็นผลมาจากความเชื่อของคนไทยในเรื่อง บุญ กรรม และเรื่อง ตายแล้วเกิดใหม่ เช่น ความเชื่อที่ว่าผู้ที่เกิดมาท่ามกลางเงินทอง ทรัพย์สิน อานาจ วาสนา เป็น เพราะกรรมที่ทำได้แต่ปางก่อน คนเราเกิดมาไม่เท่าเทียมกันด้วยเหตุที่บุญกรรมที่ได้สะสมไว้แต่ปาง

ก่อนแตกต่างกันทำให้คนไทยยอมรับความแตกต่างในฐานะตำแหน่งที่ลดหลั่นเป็นชั้นๆ ว่าเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติ และธรรมดา และยึดถือความแตกต่างเป็นหลักสูงต่ำของฐานะตำแหน่งในการจัด ระเบียบสังคม

เมื่อมีการยึดถือความแตกต่างในระดับสูง-ต่ำของฐานะตำแหน่งเป็นหลัก เราจึงพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่แตกต่างกันในฐานะตำแหน่งเป็นแบบที่มีความสำคัญยิ่งในการจัด ระเบียบสังคม ในด้านพฤติกรรมความสัมพันธ์ที่สำคัญและเห็นได้ง่ายที่สุดคือความสัมพันธ์แบบ ผู้ใหญ่-ผู้น้อย หรือความสัมพันธ์แบบลูกพี่-ลูกน้อง ความสำคัญแบบดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่ตั้ง อยู่บนรากฐานแห่งความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ใน ด้านเศรษฐกิจการเมืองหรือสังคมก็ตาม ซึ่งความสัมพันธ์ในลักษณะนี้เองที่เราเรียกว่า ความสัมพันธ์ แบบผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์

ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ในแนวคิดที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้มี ทรัพยากรต่างกัน ทรัพยากรในที่นี้ไม่ได้หมายถึงทรัพย์สินแต่อย่างเดียว แต่หมายถึงอย่างอื่นๆ ซึ่ง อาจเป็นอำนาจทางการเมือง สิทธิพิเศษทางสังคม เป็นต้น

ผู้อุปถัมภ์อยู่ในฐานะที่เป็นเจ้าของทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด และเป็นที่ต้องการของผู้รับ อุปถัมภ์ ผู้รับอุปถัมภ์มักจะทราบว่าการเข้าเป็นผู้รับอุปถัมภ์หรือเป็นลูกน้องของใคร คนต้องการ อะไร เช่น การคุ้มครองทางการเมือง หรือทางสังคม หรือความก้าวหน้าตำแหน่ง หน้าที่ หรือ ฐานะทางเศรษฐกิจ การที่ผู้รับอุปถัมภ์ทราบก็โดยเหตุที่ว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่คนต้องการและมักจะเป็น สิ่งที่น้อยคนมักจะสามารภให้แก่กันได้ แต่ผู้รับอุปถัมภ์จะไม่สามารถคาดการณ์ได้แน่ชัดเลยว่า ผู้อุปถัมภ์จะให้ตนหรือไม่เพียงใด การแลกเปลี่ยนระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ผู้อุปถัมภ์มี ส่วนได้เปรียบอยู่ในเนื้อหาของความสัมพันธ์ (คือมีฐานอำนาจในการต่อรองสูงกว่า) ทั้งนี้เพราะผู้ อุปถัมภ์จะเป็นหนึ่งในไม่กี่คน ที่มีทรัพยากรมากเพียงพอที่จะจ่ายให้ลูกน้องจนพอใจได้ ดังนั้น ผู้อุปถัมภ์จึงเป็นผู้เลือกกว่าจะให้การอุปถัมภ์แก่ใคร และเป็นผู้กำหนดว่าผู้รับอุปถัมภ์ควรให้บริการ อะไรแก่ตน (อกิน รพีพัฒน์ แปลโดย จรรยา เศรษฐบุตร ใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา ฤวิทรพันธุ์, 2540 : 3-5)

ลูเซียน เอ็ม แฮงค์ (Lucian M. Hanks) (แปลโดยชญาดา ศิริภิรมย์ ใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา ฤวิทรพันธุ์, 2540 : 225) เป็นอีกผู้หนึ่งที่ใช้แนวคิดนี้มองสังคมไทย และว่าโครงสร้าง

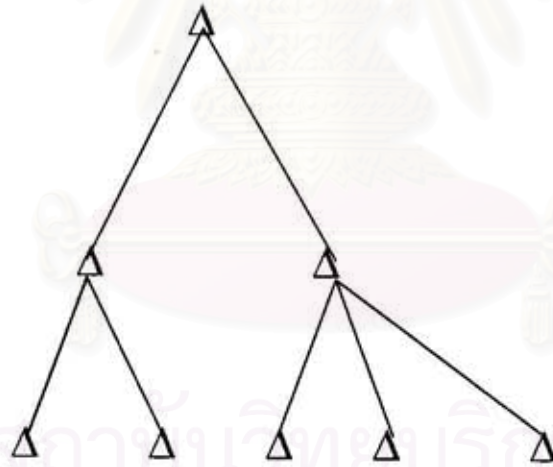

สังคมไทยประกอบด้วยความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน หรือเป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่งโดยตลอด ทั้งสังคม

โครงสร้างความสัมพันธ์กลุ่มผู้อุปถัมภ์ในแนวดิ่ง หมายถึงผู้อุปถัมภ์มีสถานะในสังคมสูง และให้การอุปถัมภ์ผู้ที่มีสถานะทางสังคมต่ำกว่า ดังภาพ

(โครงสร้างระบบอุปถัมภ์แบบกลุ่ม Patronage-client cluster)

โครงสร้างระบบอุปถัมภ์แบบปิรามิด Patron-client pyramid

ที่มา James C. Scott ย่างในอมรา พงศาทิชาญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธ์ , 2539 : 57

แต่เนื่องจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์นี้ ต้องมีความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว มีความผูกพันด้วยอารมณ์ความรู้สึกด้วย ในบางครั้งผู้อุปถัมภ์คนหนึ่งๆ จึงไม่สามารถสัมพันธ์โดยตรงกับผู้ถูกอุปถัมภ์ทุกคนได้ แต่ยังคงมีศูนย์กลางอยู่ที่บุคคลคนเดียว

ระบบอุปถัมภ์ในกลุ่มมือปืนมีลักษณะเป็นปิรามิดเช่นกัน มือปืน 1 คนจะมีผู้อุปถัมภ์หลายคน ผู้อุปถัมภ์แต่ละคนจะให้ความอุปถัมภ์ช่วยเหลือมือปืน ต่างวาระและต่างเรื่องกัน เช่น ผู้อุปถัมภ์บางคน บางครั้งช่วยเหลือให้ที่หลบซ่อน บางครั้งช่วยเหลือเงินทองแก่มือปืน บางครั้งช่วยเหลือเงินทองแก่บุตร-ภรรยามือปืน ผู้อุปถัมภ์บางคนช่วยวิ่งเต้นไกล่เกลี่ยคดี หรือจ่ายเงินเพื่อต่อสู้ดำเนินคดี ผู้อุปถัมภ์บางคนแนะนำหรือหางานให้ทำ เป็นต้น แม้มือปืนประสบปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ผู้ช่วยเหลืออาจจะมีหลายคนเพื่อให้การช่วยเหลือดำเนินไปอย่างเป็นขั้นตอน และประสบความสำเร็จในขั้นตอนท้ายสุด

ผู้รับอุปถัมภ์หรือมือปืนในการศึกษาคั้งนี้ อาจตอบแทนผู้อุปถัมภ์แต่ละคนแตกต่างกันออกไป เช่นบางครั้งทำหน้าที่คุ้มครอง หรือบางครั้งดูแลธุรกิจแทน เช่น คุมบ่อน บางครั้งรับหน้าที่ทำงานผิดกฎหมาย เช่น ลักลอบปลูกกัญชา หรือบางครั้งไปฆ่าผู้อื่นตามที่ผู้อุปถัมภ์มอบหมาย เป็นต้น

แม้กระนั้น ภายใต้มือปืนเองยังมีผู้รับอุปถัมภ์อีกชั้นหนึ่ง โดยมือปืนเปลี่ยนสถานะมาทำหน้าที่ผู้อุปถัมภ์แทน เช่น ให้คำปรึกษาในบางเรื่องแก่ชาวบ้าน หรือเป็นคนกลางนำชาวบ้านเข้าพบผู้อุปถัมภ์ของตนอีกทอดหนึ่ง คอยติดตามดูแลทรัพย์สินของชาวบ้าน เป็นต้น และชาวบ้านตอบแทนโดยการเป็นหู เป็นตา และบอกข่าวคราวหากตำรวจจะเข้ามาจับกุม หรือได้ข่าวว่าจะมีการกวาดล้างมือปืน

ลักษณะระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย

ระบบอุปถัมภ์ในสังคม (สนธิ สัมครการ, 2532:25) แบ่งออกได้ 4 รูปแบบ คือ

- 1) ระบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่ในหมู่ญาติ
- 2) ระบบอุปถัมภ์ในหมู่มิตรสหาย
- 3) ระบบอุปถัมภ์ในองค์กรต่าง ๆ
- 4) ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพ

1. ระบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่ในหมู่ญาติ นับว่าเป็นระบบที่เก่าแก่มากระบบหนึ่งในสังคมไทย ตามวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างญาติอาวโส (พี่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ฯลฯ) กับญาติผู้น้อง (น้อง ลูก หลาน เหลน) เป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์อย่างชัดเจน และเป็นระบบที่เก่าแก่ที่สุดระบบหนึ่งในสังคมไทย และน่าจะเป็นระบบที่คงทนถาวรที่สุดด้วย

2. ระบบอุปถัมภ์ในหมู่มิตรสหาย ความเป็นเพื่อนในสังคมไทยปรากฏออกมาได้หลายรูปแบบ เช่น เพื่อนเล่น เพื่อนร่วมรุ่น เพื่อนร่วมชั้น เพื่อนสถานการศึกษา และเพื่อนตาย เป็นต้น ความคาดหวังระหว่างเพื่อนเป็นไปอย่างลึกซึ้งและหนักแน่นมากกว่าบางสังคม เพื่อนในสังคมไทยคาดหวังต่อกันและกันมากกว่า ความเป็นเพื่อนแท้จึงมักจะวัดกันได้ด้วยพฤติกรรมกรช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกัน หรือการที่เพื่อนซึ่งมีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจสูงกว่าให้ความช่วยเหลือเพื่อนที่มีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจต่ำกว่า หากเพื่อนผู้มีฐานะสูงส่งกว่าให้ความช่วยเหลือแก่เพื่อนผู้ด้อยฐานะอย่างสม่ำเสมอแล้ว ความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนก็จะแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น จนถึงขั้นกลายมาเป็นญาติสนิทกันก็ได้ เพื่อนผู้ที่ได้รับความอุปถัมภ์ทางด้านวัตถุก็จะตอบแทนด้วยความจงรักภักดี การรู้จักบุญคุณ คอยปกป้องเพื่อนผู้ให้ความอุปถัมภ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามสติปัญญา และความสามารถที่ตนมีอยู่ การตอบแทนบุญคุณบางครั้งก็แสดงออกด้วยการนำสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ มาให้ในโอกาสอันควร

3. ระบบอุปถัมภ์ในองค์กรต่าง ๆ ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่ในองค์กรต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นของรัฐหรือของเอกชนก็ตาม มักจะถูกมองในแง่ลบอยู่ตลอดเวลาว่าระบบอุปถัมภ์ทำให้การบริหารงานขาดประสิทธิภาพ ซึ่งก็มีส่วนจริงอยู่บ้าง การใช้ระบบอุปถัมภ์มากเกินไปก็อาจก่อให้เกิดความระส่ำระสาย เกิดการเสียขวัญและเสียกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่ของพนักงานผู้อยู่นอกวงอุปถัมภ์ได้เช่นกัน

ปัจจุบันองค์กรต่างๆ ได้พยายามที่จะลดบทบาทและความสำคัญของระบบอุปถัมภ์ลง และมีการใช้ระบบคุณธรรมมากขึ้น แต่ระบบอุปถัมภ์ก็ยังคงมีอยู่โดยทั่วไป อาจจะแปลงรูปแบบแฝงและดำเนินการอย่างแนบเนียนมากขึ้น

4. ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพ เป็นระบบอุปถัมภ์ที่น่าจะมีลักษณะคงทนถาวรน้อยกว่าแบบอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว แต่ลักษณะอื่น ๆ ของระบบอุปถัมภ์ก็ยังมีอยู่ครบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการปฏิบัติต่างตอบแทน ความสูงศักดิ์ของผู้อุปถัมภ์และความจงรักภักดีของผู้รับอุปถัมภ์ สำหรับในสังคมไทย ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพหรือข้ามอาชีพนี้ อาจจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มข้าราชการ พ่อค้า กับกลุ่มนักการเมือง ชาวไร่ ชาวนา การอุปถัมภ์ระหว่างข้าราชการและพ่อค้า เป็นไปในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางด้านวัตถุระหว่างกันมากกว่า คือว่า ฝ่ายข้าราชการจะอำนวยความสะดวกประโยชน์บางประการให้แก่พ่อค้า นักธุรกิจ ซึ่งจะเป็นฝ่ายทดแทนบุญคุณหรือตอบแทนด้วยการให้เงินทอง หรือทรัพย์สินมีค่าอย่างอื่น

ส่วนความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างนักการเมืองกับชาวไร่ชาวนานั้น จะเห็นได้ชัดเจนมากในระยะเวลาใกล้การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นักการเมืองนั้นมีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจสูงกว่าชาวไร่ ชาวนา และแน่นอนที่บุคคลเหล่านี้ต้องการคะแนนเสียงจากชาวไร่ชาวนา แต่ชาวไร่ชาวนาผู้มีฐานะยากจนก็ต้องการความช่วยเหลือทางด้านวัตถุจากนักการเมืองไม่ว่าจะเป็นเรื่องน้ำ ถนนหนทาง หรือทรัพย์สินเงินทองอย่างอื่น ๆ (สนิท สมักรการ, 2532:29)

จากลักษณะระบบอุปถัมภ์ในสังคมดังกล่าว พบว่าระบบอุปถัมภ์ระหว่างมือปืนกับผู้อุปถัมภ์ยังคงมีรูปแบบดังกล่าวข้างต้น และพัฒนามากขึ้น

มือปืนกับระบบอุปถัมภ์

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมือปืนซึ่งเป็นผู้รับอุปถัมภ์กับผู้อุปถัมภ์นั้นมีลักษณะแปรเปลี่ยนขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์และระยะเวลา ตลอดจนการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกันของผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์แล้วแต่บริบทของเหตุการณ์แวดล้อม มือปืนสามารถเปลี่ยนผู้อุปถัมภ์ได้ทุกเมื่อหากพบว่าผู้อุปถัมภ์ไม่สามารถตอบสนองความต้องการและความปลอดภัยให้ได้

ผู้ที่ได้ชื่อว่า “มือปืน” นั้น บางครั้งมิได้ทำหน้าที่เป็นมือปืนตามความเข้าใจของบุคคลทั่วไป ซึ่งเข้าใจว่ามือปืนคือผู้ทำหน้าที่ฆ่าผู้อื่นเพื่อหวังผลตอบแทนเป็นทรัพย์สินเงินทองเพียงอย่างเดียว มือปืนจะประกอบอาชีพอื่นควบคู่ไปด้วย โดยมีอาชีพมือปืนรับจ้างเป็นหลัก และมีอาชีพเสริม เช่น เป็นข้าราชการพลเรือน ครู ทหาร ตำรวจ รับจ้าง เกษตรกร ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าบางครั้งมือปืนมิได้ฆ่าผู้อื่น เพียงแต่ทำหน้าที่พิทักษ์รักษา “ผู้อุปถัมภ์” ของตน ก็ถูกมองว่าเป็นมือปืนได้ แต่ก็เป็นไปได้ที่ข้าราชการพลเรือนทหาร ครู ตำรวจ บางครั้งทำหน้าที่ “ฆ่า” ผู้อื่น ตามที่ผู้อุปถัมภ์ของตนสั่งมา

ถ้าเรียกผู้อุปถัมภ์ของมือปืนนั้น จะเรียกตามลำดับความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ สมมุติ เช่น พ่อ ที่ อา หรือ ลุง เป็นต้น และการอุปถัมภ์มือปืน ผู้อุปถัมภ์จะกระทำเสมือนว่าเป็นลูกหลานของตน มือปืนแทบทุกคนจะมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับบุคคลหลายประเภท ดังเช่น ความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจ หรือผู้มีอิทธิพลในระดับท้องถิ่น ระดับจังหวัด ระดับภูมิภาค หรือเครือข่ายเชื่อมโยงถึงผู้มีอิทธิพลระดับประเทศ โดยในคำที่แสดงความสัมพันธ์ที่เป็นญาติสมมุติ เช่น เรียก

ผู้อุปถัมภ์ว่า พ่อ พี่ อา หรือ ลุง คิงกล่าว นอกจากนี้มือปิ่นยังมีลักษณะความสัมพันธ์กับผู้อุปถัมภ์ในระดับมิตรสหาย หรือเพื่อนด้วย เพื่อนอาจให้คำแนะนำเรื่องที่หลบซ่อนติดต่อหางานให้ทำ ช่วยเหลือเงินทองในบางครั้ง มือปิ่นจะตอบแทนกำลังความสามารถของตน

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมือปิ่นกับผู้อุปถัมภ์ ที่ชัดเจนที่สุด คือ ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพ โครงสร้างสังคมไทยจะมีลักษณะความสูงต่ำที่ไม่เท่าเทียมกัน ผู้ที่อยู่ในสถานะสูงมักจะมีฐานะทรัพย์สินที่จะเป็นผู้อุปถัมภ์ได้มากกว่าผู้ที่อยู่ในสถานะต่ำกว่า โดยเฉพาะกลุ่มอาชีพนักการเมือง เมื่อถึงฤดูกาลการเลือกตั้ง ความสำคัญของมือปิ่นจะทวีความสำคัญขึ้นมากทันที ดังที่กล่าวแล้วว่ามือปิ่นจะต้องประกอบอาชีพอื่นควบคู่หรือบังหน้าไปด้วย ที่สำคัญ คือ มือปิ่นทำหน้าที่เป็นผู้ใหญ่บ้าน หรือกำนันเอง ซึ่งเป็นฐานเสียงและสามารถควบคุมคะแนนเสียงชาวบ้านได้สัมฤทธิ์ผลที่สุด บางครั้งมือปิ่นมิได้เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านก็จริง แต่ด้วยบุคลิกภาพของมือปิ่นที่เป็นนักเลง ใจใหญ่ ชอบช่วยเหลือชาวบ้านในหมู่บ้านอยู่แล้ว จึงเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งที่ชาวบ้านจะช่วยเหลือ แม้ว่าบางครั้งชาวบ้านจะช่วยเพราะกลัวก็มี

ระบบอุปถัมภ์ระหว่างอาชีพที่รุนแรงมากขึ้น คือการที่ผู้อุปถัมภ์ลงสมัครรับเลือกตั้งไม่ว่าในตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกสภาเทศบาล สมาชิกสภาเขต สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลหรือแม้กระทั่ง ตำแหน่งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แล้วผู้อุปถัมภ์สั่งการให้มือปิ่นกำจัดคู่แข่งฝ่ายตรงกันข้ามด้วยเกรงว่าจะพ่ายแพ้การเลือกตั้ง ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่พบได้ทั่วไปในช่วงฤดูกาลเลือกตั้ง

ลักษณะความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุลกัน แม้ต่างฝ่ายต่างได้รับผลประโยชน์ตอบแทน และลักษณะความสัมพันธ์จะต้องมีองค์ประกอบของความเป็นมิตรอยู่ด้วย แต่เป็นมิตรภาพที่ขาดดุลยภาพ (lopside friendship) ในแง่ที่ว่า ฝ่ายหนึ่งมีอำนาจเหนืออีกฝ่ายหนึ่งมากเกินไป ใช้ความสัมพันธ์สนมคุ้นเคยกันแสวงหาผลประโยชน์จากกันหรือจากผู้อื่น (instrumental friendship) มากกว่าคำนึงถึงความเป็นมิตรแท้ (สนิท สัมภรการ, 2532:25-26) ผู้อุปถัมภ์ของมือปิ่นจะหยิบยื่นความช่วยเหลือทางด้านทรัพย์สินเงินทอง คำปรึกษา วิงวอนเคลียร์คดีให้พ้นผิด รับผิดชอบบุตร-ภรรยาให้มือปิ่นก็ตาม แต่สิ่งที่มือปิ่นตอบแทน คือการให้ความคุ้มครอง การสำนึกในบุญคุณ การช่วยเหลือการงานแม้บางครั้งมิใช่งานสุจริต บางครั้งทำงานพลาดถูกตำรวจจับและซ้อมอย่างทารุณ มือปิ่นก็มิได้ขัดทอต่อผู้อุปถัมภ์ของตนเอง ซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุลกัน ฝ่ายหนึ่งหยิบยื่นความช่วยเหลือ ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งยอมอดทนได้เพื่อนายของตนเอง

แนวโน้มการเปลี่ยนระบบอุปถัมภ์ในสังคมไทย

ลักษณะของกลุ่มอุปถัมภ์ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ตัวต่อตัวนั้น อาจจะมีลักษณะชั่วคราวหรือถาวรก็ได้ ในภาวะสังคมดั้งเดิมโดยส่วนใหญ่ความสัมพันธ์จะถาวรจนกว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะตายไป ถ้าผู้อุปถัมภ์ผูกขาดหรือครอบครองปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของผู้รับอุปถัมภ์มาก หรือลักษณะการแลกเปลี่ยนมีขอบเขตกว้างขวางทุกด้าน ความสัมพันธ์ก็จะยืนยาว อาจกล่าวได้ว่าถ้าความสัมพันธ์ใน ระบบอุปถัมภ์มีลักษณะหลากหลาย (multiplex) มากเพียงใด ความสัมพันธ์ก็จะมีโอกาสยืนยาวมากขึ้นเท่านั้น

ปัจจัยที่ทำให้โครงสร้างอุปถัมภ์แบบดั้งเดิมเกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ (แต่ก็ยังเป็นรูปแบบที่ดำรงอยู่ทวีความสำคัญมากขึ้นในบางกรณี และลดความสำคัญลงในบางกรณี) คือ ปัจจัยความเป็นสมัยใหม่ หรือกระบวนการพัฒนา (modernization) (ธีรยุทธ บุญมี, 2532:213)

แนวโน้มการเปลี่ยนอย่างกว้าง คือ

1. ความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ท้องถิ่นส่วนใหญ่ ถูกคุกคามอย่างรุนแรงจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจากกระบวนการพัฒนา อำนาจอธิปไตยส่วนกลางมักเข้าไปกระทบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ดั้งเดิม อย่างรุนแรง เช่นเดียวกับเศรษฐกิจแบบพาณิชย์ จนกล่าวได้ว่าระบบอุปถัมภ์ท้องถิ่นแบบดั้งเดิมกับแบบสมัยใหม่จะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไปอย่างสิ้นเชิง

2. การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจซึ่งมีลักษณะหลายด้าน (more differentiation) ในด้านหนึ่งทำให้เกิดทรัพยากรใหม่ๆ ซึ่งเป็นศักยภาพให้ผู้นำท้องถิ่นสร้างระบบอุปถัมภ์ของตนขึ้นได้ แต่ในอีกด้านหนึ่ง จำกัดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จากลักษณะหลากหลาย (multiplex) มาสู่ลักษณะเฉพาะด้านมากขึ้น เพราะในขณะที่ผู้อุปถัมภ์ในสมัยดั้งเดิมเป็นเหมือนผู้ให้ความคุ้มครองอย่างรอบด้าน ผู้อุปถัมภ์ในยุคใหม่มีแนวโน้มที่จะมีทรัพยากรหรืออิทธิพลที่แคบลงและมีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น เช่น มีอิทธิพลการเมือง ฝากงานให้เข้าทำงานในระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้ หรือมีอิทธิพลในงานราชการ ฯลฯ เพราะฉะนั้นถึงแม้ว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะยังคงเป็นความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว และมีความยืดหยุ่นสูง แต่ก็เริ่มมีลักษณะเบ็ดเสร็จน้อยลง และจะมีลักษณะที่ถาวรน้อยลง

3. ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดั้งเดิมมีขึ้นมาได้ เพราะผู้อุปถัมภ์มีโอกาสควบคุมทรัพยากรในท้องถิ่น ปัจจุบันผู้อุปถัมภ์ต้องอาศัยทรัพยากรหรือเส้นสายติดต่อภายนอกมาเป็นเครื่อง

มีมากขึ้น ทำให้ระบบอุปถัมภ์ใหม่ ๆ ไม่ค่อยมีลักษณะถาวร มีลักษณะการตักตวงการใช้ประโยชน์จากความสัมพันธ์นี้ในช่วงสั้นๆ มากขึ้น กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือ ความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้อุปถัมภ์แบบใหม่มีลักษณะทางจิตใจน้อยลง

4. ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แบบใหม่มีลักษณะรอบด้านน้อยลง จึงทำให้ไม่ค่อยแน่นอน เห็นเท่าแบบเก่าและเนื่องจากผู้อุปถัมภ์ใหม่ ๆ มักจะมาจากภายนอกชุมชน จึงไม่เกิดความผูกพันทางจิตใจหรืออารมณ์ความรู้สึกมากนัก การแลกเปลี่ยนเชิงวัตถุหรือการใช้สอย (instrumental exchange) จึงเป็นด้านหลัก ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์จึงมีลักษณะที่เป็นเรื่องเงินทอง การคาดคำนวณเรื่องผลได้ ผลเสียมากกว่าที่จะคำนึงถึงความต่อเนื่องถาวร

5. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น การขยายตัวของเมืองของประชากร ทำให้มีบุคคลประกอบอาชีพโดยอิสระหรือไม่ค่อยผูกพันกับระบบอุปถัมภ์มากขึ้น

ความผูกพันระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นที่เข้าใจในความหมายว่าเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการ มีลักษณะเป็นความสัมพันธ์คู่ (dyadic) และเป็นไปตามข้อตกลง (contractual relationship) บนพื้นฐานของความผูกพันในลักษณะของการสนองตอบซึ่งกันและกัน แม้ว่าจะไม่เท่าเทียมกันก็ตาม (ฟอสเตอร์ Forster 1961, 1963) ซึ่งถ้าพิจารณาในเชิงอุดมคติ มักจะเป็นรูปแบบของความรักใคร่ชอบพอกัน มีลักษณะเป็นการส่วนตัว และเป็นความสัมพันธ์ในเชิงซ้อน (multiplex relationship) ที่มักจะแสดงออกโดยข้อผูกพันของการสนองตอบต่อกันและกัน รวมทั้งข้อผูกพันทางศีลธรรมด้วย อย่างไรก็ตาม โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้และผู้รับการอุปถัมภ์ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการเข้าถึงทรัพยากรที่ต่างกัน ดังนั้นจึงมักจะมีลักษณะของความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในการต่อรองของแต่ละฝ่าย ในทางปฏิบัติความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์และผู้รับอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะของการกตัญญู และโดยที่สุดเป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจนั่นเอง (สก๊อตต์ Scott, 1972)

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้และผู้รับอุปถัมภ์จะตกอยู่ในจุดหนึ่งระหว่างสองขั้ว คือ ขั้วของการมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมากระหว่างญาติและเพื่อนสนิท และขั้วของการมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และที่เป็นไปตามข้อสัญญาระหว่าง "ผู้ยิ่งใหญ่" (big man) หรือนายจ้าง แบบแผนข้างต้นนี้เป็นเพียงการเสนอรูปจำลองที่ใกล้เคียง และการเบี่ยงเบนของรูปจำลองนี้อาจกระทำได้ตามความเหมาะสม ตัวอย่างเช่น มือปืนอาจมีความสัมพันธ์เชิงกลไกกับญาติห่าง ๆ ในขณะที่อาจมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับผู้อุปถัมภ์ที่เขย่งร่วมโรงเรียนเดียวกัน หรือเป็นเพื่อนกัน เป็นต้น

ตารางแสดงความสัมพันธ์ระบบอุปถัมภ์
แบบเดิม(ผูกพันเชิงจิตใจ) และแนวโน้มแบบใหม่ (ผูกพันเชิงพันธสัญญา)

ความสัมพันธ์ส่วนตัว (ชาวบ้าน,เพื่อน,ญาติสนิท, ฯลฯ)	ความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ให้และผู้รับอุปถัมภ์	ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ/ ความสัมพันธ์ตามข้อสัญญา
-คู่สัมพันธ์ที่มีฐานะเท่าเทียมกัน	-คู่สัมพันธ์ที่มีฐานะไม่เท่าเทียมกัน -การแลกเปลี่ยนที่ไม่สมดุลกัน - ความสัมพันธ์ในแนวตั้ง	
-ผลประโยชน์และข้อผูกพันร่วมกัน	-ผลประโยชน์ร่วมกันแต่ -ผลประโยชน์และข้อผูกพัน ไม่เท่าเทียมกัน	- การกดขี่ขูดรีด
<p>-ความรู้สึกห่วงใย นอกเหนือจากความสัมพันธ์เชิงกลไก (instrumental ties)</p> <p>-ความสัมพันธ์เชิงซ้อนที่กระจุกกระจาย เช่น ในแง่ของเศรษฐกิจ การเมืองและเครือญาติ เป็นต้น</p> <p>-ข้อผูกพันในการสนองตอบซึ่งกันและกัน และผูกมัดโดยหลักศีลธรรม การมีบุญคุณความชอบธรรมตามประเพณี</p> <p>-ความสัมพันธ์ยืนนาน และมีเสถียรภาพสูง</p> <p>-พื้นฐานทรัพยากรภายในท้องถิ่น</p>		<p>-ความสัมพันธ์เชิงกลไก อย่างแท้จริง</p> <p>-ความสัมพันธ์แบบเป็น ทางการไม่เป็นส่วนตัว</p> <p>-ความสัมพันธ์ที่จำกัด เฉพาะเรื่อง</p> <p>-ความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ</p> <p>-ไม่มีความผูกพันทางศีลธรรม</p> <p>-มีการแลกเปลี่ยนทางการเงิน</p> <p>-มีการคิดคำนวณข้อได้เปรียบ เสียเปรียบ</p> <p>-ความสัมพันธ์ยืนนานน้อย กว่าและมีเสถียรภาพน้อย</p> <p>-พื้นฐานทรัพยากรจากภายนอก</p>

ที่มา Hans-Dieter Bechstedt แปลโดย ปรีชา คุวินทร์พันธุ์ ใน อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คุวินทร์พันธุ์ ,2535 : 269-270